

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΗ

Στοιχεία για τα ευετηριακά έθιμα των Αρχαίων

Χαράλαμπος Β. Κριτζάς
Αρχαιολόγος

Η αγωνία του ανθρώπου για τη μοίρα και το μέλλον του είναι φαινόμενο πανάρχαιο. Η πανίσχυρη φύση και τα καιρικά φαινόμενα, που απειλούσαν καλλιέργειες, κοπάδια, αλλά και την ίδια την ανθρώπινη ζωή, οι αρρώστιες κι ο μυστηριώδης θάνατος, η εχθρική επιβουλή και ο φθόνος ήταν μερικές από τις αιτίες που συντηρούσαν τη συλλογική αυτή αγωνία.

Όσο κι αν δεν θέλαμε να το ομολογήσουμε, όλοι μας λίγο-πολύ είμαστε μέτοχοι αυτής της αγωνίας, που ξεκινάει από τα προϊστορικά χρόνια και εκδηλώνεται με δεισιδαιμονίες, προλήψεις και πρακτικές για να εξορκισθεί και να αποτραπεί το κακό ή για να προσελκυσθεί και να κυριαρχήσει το καλό.

Θα ήταν αδύνατη η διεξοδική διαπραγμάτευση όλων των σχετικών εθίμων και δοξασιών. Θα περιορισθούμε σε μιαν επιλεκτική μόνο προσέγγιση, με οδηγό κυρίως τις επιγραφές, που θα δείξει πόσο πανάρχαιες είναι οι ρίζες ορισμένων εθίμων¹.

Από παλιά, κύριο μέλημα του καθενός ήταν η προστασία του ίδιου του τού εαυτού από ορατούς και άορατους κινδύνους, καθώς και η προστασία του "καλύφους" του, δηλαδή του σπιτικού του, με όλα τα υπάρχοντα, έμψυχα και άψυχα.

Ιδιαίτερα με την αρχή μιας νέας περιόδου, όπως είναι η πρωτοχρονιά, ήταν φυσικό να συνδεθούν μια σειρά από έθιμα και πρακτικές, που αποσκοπούσαν στο να εξασφαλισθεί η ευετηρία (ή καλοχρονιά). Άλλωστε η Ευετηρία είχε προσωποποιηθεί και θεοποιηθεί, και σε πολλές πόλεις είχαν στήσει αγάλματα και βωμούς στη θεά Ευετηρία Σεβαστή².

Σήμερα ο χρόνος αρχίζει συμβατικά την 1η Ιανουαρίου, όπως καθιερώθηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα το 46 π.Χ. Όμως αρχικά οι Ρωμαίοι, και στη συνέχεια και οι Βυζαντινοί, άρχιζαν το πολιτικό τους έτος την 1η Μαρτίου, δηλαδή την άνοιξη, ενώ το θρησκευτικό έτος των δευτέρων άρχιζε την 1η Σεπτεμβρίου (αρχή της Ινδίκτου).

Οι αρχαίοι Αθηναίοι άρχιζαν επίσημα τη χρονιά με το πρώτο νέο φεγγάρι (νομισμιά) μετά τη βερνική τροπή, που συνέπιπτε με τον μήνα Βοηδρομιώνα (Ιούνιο/Ιούλιο). Φαίνεται όμως πως το θρησκευτικό τους εορτολόγιο άρχιζε, όπως δείχνει η γνωστή ζωφόρος της Γοργοραϊκού (Άγιος Ελευθέριος, δίπλα στη Μητρόπολη Αθηνών), τον μήνα Πυανομιώνα (Οκτώβριο), δηλαδή με την άρση για τη νέα σπαράξ³.

Άλλες πόλεις άρχιζαν το έτος τους σε διαφορετικές ημερομηνίες, που εξαρτώνταν είτε από αστρονομικά φαινόμενα είτε από τον κύκλο της βλάστησης. Κατά συνέπεια, όταν λέμε Πρωτοχρονιά και ευετηριακά έθιμα, θα έχουμε υπόψη ότι αναφέρονται γενικά στην αρχή του νέου έτους, ανεξάρτητα από συμβατι-

κές ημερομηνίες έναρξης.

Σήμερα, όπως και παλιά, προάγγελος της καλοχρονιάς είναι τα παιδιά, που γυρνούν από σπίτι σε σπίτι και λένε τα κάλαντα⁴, ποτίζοντας με τη νεανική δροσιά τους το ξεκίνημα του νέου χρόνου.

Οι στίχοι των κάλαντων διαφέρουν από τόπο σε τόπο⁵. Όμως κατά κανόνα περιέχουν επαίους για το νοικοκύρη και την οικογένειά του, ευχές για αβθονία γεννημάτων και εισοδημάτων και τέλος προτροπές στους νοικοκύρηδες να φανούν γενναίοδωροι και να φιλέψουν τη συντροφιά που λέει τα κάλαντα.

Τα πιο αρχαία κάλαντα που έχουν σωθεί είναι αυτά που, αν ψεφύσαμε τη Σούδα, έψαλλε ο ίδιος ο Όμηρος, ο οποίος "παραγεμιάζων εν τη Σάμῃ και προπορευόμενος πρὸς τὰς οἰκίας τῶν ἐπιφανεστάτων ἐλάμβανέ τι ἀείδων ἃ ἐπέα ταῦτα, ἃ καλεῖται Εἰρεσιώνη... Ἦδ'ετο ταῦτα ἐπὶ πολλῶν χρόνων παρά τῶν παίδων ἐν τῇ Σάμῃ".

Οι αρχαίοι στίχοι είναι σε δακτυλικό εξάμετρο και η ερμηνεία τους σε μερικά σημεία είναι αμφίβολη. Η ακόλουθη έμμετρο παράφραση αποδίδει κάπως το νόημα:

*"Σ' αρχοντικό εμπήκαμε μεγάλο νοικοκύρη,
με λόγο που 'χει πάραση και μ' αγαθά περίσσια.*

*Ανοίξτε πόρτες διάτλιτα να μπουν μεγάλα πλούτη,
μαζί κι η θαλαρή χαρά κι η βλογημένη εμμήτη.*

*Πιάμτσι να 'ν' οι πιθὸς σας, παλλά τα ζιμητά σας,
κι ο κριβαρένιος ο γυλάς με το πολύ σουσάμι.*

*Νύχη για να μοναχογιό να κάτσει τραγουδώντας
στ' αμάξ' που το σέρνουνε τα δονατά μουλάρια,*

να 'ρβεί ο' αυτό το σπτικό, να 'φραίνε τα προκιά της.

*Κάθε χρονιά θε να 'ρχομαι κι εγώ σαν χελιδόνι.
Μα φέρε γρήγορα λοιπόν ό,τ' είναι να μας δώσεις,
γιατί αλλιώς θα φύγομε, δε θα ξεμυρωθείμε!"*

Όπως και μεις, έτσι και οι αρχαίοι πρόσεχαν ποιος θα τους κάνει ποδορικό. Κύρια ονόματα, όπως Αγαθόπουλος και Καλάπους, υποδηλώνουν την ιδιότητα του καλοπόδαρου, ενώ ο κακοπόδαρος λεγόταν *κακοποδινός*. Πολλοί δούλοι εθεωρούτο "γουρλήδες" και ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στους κυρίους τους, που τους αποκαλούσαν *καλόποδος* και *καλοινιάτους*. Και οι Έλληνες και οι Λατίνοι θεωρούσαν τυχερό και ευαίσινο το δεξί χέρι ή πόδι, μια αντίληψη που υπάρχει άλλωστε και σε άλλους αρχαίους λαούς. Αντίστοιχα, αυτός που έκανε "καλό σεφέτ" (ό πρώτος ώνητης) απεκαλείτο *εύαρχος*.

Όπως είδαμε, η Σούδα αποκαλεί τα κάλαντα της Σάμου *Ειρσειώνη*. Γνωρίζουμε από άλλες πηγές ότι οι *ειρσειώνη* ήταν χλωρά κλαδιά, συνήθως ελιάς ή δάφνης, στα οποία ήταν δεμένα μάλλινα νήματα (= *έρια*, εξ ου και το όνομα *ειρσειώνη*) και από τα οποία κρέμονταν διάφοροι καρποί (*ἀκρόδρα*).

Τις μετέφεραν *παίδες ἀμφιβαλείς* στις γιορτές των *Πυαναίων* και των *Θαργηλίων*, όταν οι Αθηναίοι εόρταζαν και έκαναν θυσίες στον Απόλλωνα-Ήλιο και τις Ώρες (εποχές του έτους)⁷ (εικ. 1).

Σύμφωνα με τις πηγές, "ταύτην τήν ειρσειώνην πρό τῶν οικημάτων ἐτίθεντο οἱ Ἀθηναῖοι καί κατ' ἔτος αὐτήν ἤλλαττον ... πρὸς ἀποτροπὴν λοιμοῦ ... διὰ τῆς τῆς γῆς εὐετηρίας καὶ διὰ τὸ τῆ ὄψει τοὺς καρποὺς φανήναι."

Όταν ξερανόταν τήν εκάγαν, όπως τα δικά μας στεφάνια της Πρωτομαγιάς. Ανάλογη με την *ειρσειώνην* ήταν και η *κορυθάλη* των Λακεδαιμονίων, ένα κλαδί δάφνης με δεμένα έρια, που επίσης το περιέφεραν, και στο τέλος το αναρτούσαν στις θύρες.

Σε πολλά μέρη, μέχρι πριν από λίγα χρόνια, τα παιδιά που έλεγαν τα κάλαντα κρατούσαν ένα χλωρό κλαδί, συνήθως ελιάς ή δάφνης, με το οποίο κτυπούσαν τους ενοίκους κάθε σπιτιού για να τους μεταδώσουν τη ζωτική του δύναμη.

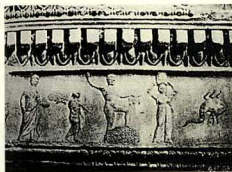
Οι Πόντιοι, έως και το 1922, κρεμούσαν την Πρωτοχρονιά στις πόρτες τους κλαδιά ελιάς στολισμένα με φουντούκια. Οι Ρωμαίοι εξάλλου, κατά τις Κάλανδες του Ιανουαρίου, κρεμούσαν έξω από τις πόρτες τους στεφάνια λουλουδιών ή κλάδους δένδρων, στους οποίους τη νύχτα αναρτούσαν φανάρια⁸. Το ίδιο έθιμο διατήρησαν οι Βυζαντινοί. Η ίδια του χριστουγεννιάτικου δένδρου δεν είναι μακριά.

Σήμερα, κυρίως στην Αττική, συνηθίζουν να κρεμούν μια σκिलοκρεμμύδα (ή ασκελετούρα) έξω από τις πόρτες την Πρωτοχρονιά. Πρόκειται για το κεφαλορίζο φυτό *scilla maritima*, που ζει πολύν καιρό έξω από το χώμα και ήταν ονομαστό στην αρχαιότητα για τις ιαματικές αλλά και καθαρτήριες ιδιότητές του. Άτομα, όπως ο δεισιδάιμν του Θεοφράστου, αλλά και ολόκληρες πόλεις, μπορούσαν να καθαρθούν με σκίλλες.

Ο Πυθαγόρας, ο Αριστοφάνης, ο Θεόφραστος, ο Διοσκουρίδης και άλλοι μας βεβαιώνουν ότι την κρεμούσαν ή την φύτευαν έξω από τις εξώπορτες ως *αλεξιφάρμακον* (για να προστατεύει δηλαδή από τα μάγια και τις μαγανείες)⁹.

Καλύτερα όμως αλεξιφάρμακα ήταν οι ίδιοι οι θεοί και οι ήρωες, που συχνά ως ανεπινοητικές παρουσίες προστάτευαν τις εισόδους και τις πύλες.

Είναι γνωστές οι μικρές κόγχες δίπλα στις πύλες των μυκηναϊκών ακροπόλεων, που ο αιμίμητος Σ. Χαρι-

1

2

3

4

1. Ειρσειώνη: δεύτερη από αριστερά μορφή από τη ζωφόρο της Γοργαπήκου (Αγ. Ελευθέριος), Deubner, *Attische feste*, 1969, εκ. 32.

2. Ocellum Γέλας: "ΗΡΑΚΛΗΣ ΕΝΘΑΔΕ ΚΑΤΟΙΚΕΙ ΜΗΣΙΤΙ ΜΗΔΕΝ ΚΑΚΟΝ" (αρχές 3ου αι. π.Χ.). M. Guarducci, *EG III*, σ. 322.

3 - 4. Αποτροπία Δίλου, συνδυασμός ροπαλού του Ηρακλή και φαλλού, BCH 88, Bruneau, *Delos*, σ. 160, εκ. 2.

τωνίδης ερμήνευσε προσφώνως ως ιερά Πυλαίων Θεοτήτων.

Στην κλασική αρχαιότητα, εκτός από ένα *Ἡρώα Προπύλαιον*, λάτρευαν τον *Ἀπόλλωνα Προπύλαιον* ή *Ἀποτροπαίον* (για να τοξέψει και να αποτρέπει το κακό), καθώς και τον *Ἀπόλλωνα Ἀγυιέα*, που συνήθως ήταν ένας ανεικονικός λίθος δίπλα στις εισόδους, κάποτε με μορφή φαλλού.

Μια άλλη θεότητα με μεγάλες αποτροπαϊκές ιδιότητες ήταν ο Ηρακλής. Το όνομά του ή τα σύμβολά του γράφονταν ή απεικονίζονταν ως φοβέρα για τα κακά πνεύματα στις εισόδους των σπιτιών ή πάνω σε περιπίπτα. Λατρευόταν ως *Ἀλεξίκακος* και *Παραστάτης*. Υπάρχει ολόκληρη σειρά επιγραφών από διάφορα μέρη, που επαυλαίβναι παραλλαγές της φράσης: *Ἐο τοῦ Διὸς παῖς Καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ. Μηθὲν εἰσῆιτω κακόν*¹⁰ (εικ. 2).

Εἶναι γνωστό το ανέκδοτο που λέει πως, όταν ο Διογένης ο Λαέρτιος εἶδε μια τέτοια επιγραφή στην εἰσοδο κάποιου, που ήταν πασίγνωστος για την κακία του, ρώτησε: *ἄν ο κύριος του σπιτιού από πού θα μπαινέι; (ὁ οὐν κύριος τῆς οἰκίας πού εἰσέλθει).*

Ἄλλοτε απεικονίζονται ως αποτροπαία τα σύμβολα του Ηρακλή, ὅπως το *ρόπαλον*, συνηθισμένο ἀνάγλυφο σε στήπια τῆς Δῆλου¹¹. Το ρόπαλο του Ηρακλή, που ἔχει ερμηνευθεῖ και ως φαλλικό σύμβολο, συνυπάρχει καμιά φορά με φυσιοκρατικότερους φαλλούς, πάντα ἀπὸ τὴν Δῆλο (εικ. 3 - 4), ὅπου το αποτροπαϊκό σύμβολο του φαλλού ἔχει γνωρίσει τις πιο μυη-

μειώδεις παραστάσεις, ως ἀλεξίκακο ολόκληρη τῆς πόλης¹². Στὴ Δῆλο ἐπίσης βρίσκουμε ως αποτροπαία στις εἰσόδους των σπιτιῶν ἀνάγλυφες ἀσπίδες και τους *πίλους τῶν Δισκοούρων*, προστατῶν τῶν ναυτικῶν, και επομένως σπουδαίων θεοτήτων σε μια ναυτική πόλη ὅπως η Δῆλος.

Στα ρωμαϊκά χρόνια ἦταν συνηθισμένες επιγραφές σε ἀνώφλια σπιτιῶν του τύπου: *Εὐτυχία ἐνθάυθα κατοικεῖ· μηδὲν εἰσῆιτω κακόν* (*Hic habitat Felicitas, nihil intret mali*).

Ὁ ἴδιος τύπος επιγραφῆς ἰσοθετεῖται και στα χριστιανικά χρόνια, ἀλλά φυσικά με διαφορετικά ονόματα προσατῶν, ὅπως: *Χριστὸς ἐνθάδε κατοικεῖ... (Ἀβραάμ ἢ ὁ Ἅγιος (τάδε) ἐνθάδε κατοικεῖ ...)*. Στὴν ἴδια τὴν Πύλη τῆς Ἁγίας Σοφίας υπήρχε ἡ επιγραφή: *Ὁ Ἅγιος Θεὸς ἐνθάδε κατοικεῖ, μηδεὶς βέβηλος εἰσῆιτω*.

Κύριο αποτροπαῖο γίνεται πλέον ο *Σταυρός*¹³, που εξακολουθεῖ να χαράσσεται στα ἀνώφλια ὡς τις μέρες μας, και συνοδεύεται ἀπὸ επιγραφές του τύπου: *Σταυροῦ προκειμένου οὐδὲν ἰσχύει ὁ φθόνος, ἡ Σταυροῦ παρόντος ἐχθρὸς οὐ κατοίχη*¹⁴ (εικ. 5).

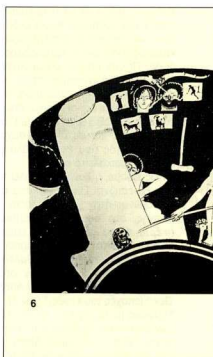
Ἀλλά και μέσα σε στήπια ἡ εργατήρια ἦταν συνηθισμένη ἡ ἀνάρτηση προτομῶν θεῶν, εἰδωλίων ἢ πλακιδίων με παραστάσεις που εἶχαν αποτροπαϊκό χαρακτήρα, ὅπως περίπου οἱ σημερινές εἰκόνες που κρεμάμε στα στήπια. Μάλιστα συχνά τα εἰδωλία αὐτά ἦταν δύσμορφα, ἰθυφαλλικά και κωμικά, και λέγονταν *βασκάνια*.

Στὴ γνωστή ερυθρόμορφη κύλικα F2294 του *Ἔζωγράφου* τῆς καμίνου¹⁵ στο Μουσείο του Βερολίνου, οἱ δύο προτομές ἔχουν ερμηνευθεῖ ως *Ἡραϊοτος και Ἀθῆνα*, που ως *ἔφοροι πυρός και τέχνης* προστατεύουν το εργαστήριο, ὅπου κρέμονται ως *ἀποτροπαία* και ἀλλὰ πλακίδια, καθώς και κέρατα τράγου¹⁵ (εικ. 6).

Ὁμοιος ὁ φόβος και ο τρόμος των ἀρχαίων (ὅπως ἄλλοτε και των συγχρόνων) ἦταν ὁ φθόνος, αὐτό που λέμε *ἄν το κακό μάτι*.

Για να το εξορκίσουν ἀπὸ τα στήπια τους, σε μερικούς ἀρκοῦσε να γράψουν στο δάπεδο τῆς εἰσόδου ἡ τῆς αὐλῆς ψηφιδωτές επιγραφές του τύπου: *ἔριζε και μὴ φθόνει* (δηλαδή να αμιλλάσαι, ἀλλὰ να μὴ φθονεῖς), ἢ ὁ *φθόνων ἀγάθω* (ὅπου ἡλιεύει, ἀς σκάσει!).

Ὁ ἰδιοκτήτης ἐνός σπιτιού στα περὶχωρα τῆς Ἀντιόχειας τῆς Συρίας, με ψηφιδωτά δάπεδα του

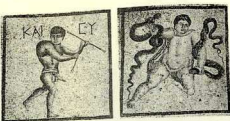
6

του μ.Χ. αἰῶνα, φαίνεται ὅτι φοβόταν ἰδιαίτερα το κακό μάτι¹⁶. Ἐπὶ το ἔξορκισε με ὄλους τους δυνατοὺς τρόπους: Με τὴ σειρά που εἰκονίζονται, κόρακας, τρίαινα, σπαθί, σκorpίος, φίδι, σκύλος, σκολόπενδρα και πάνθηρας τοιμποῦν, τρυπῶν ἡ επιτίθενται ἀντίστοιχα στο κακό μάτι, ἐνῶ τὴ χαρακτηριστικὴ βολή τῆς δίνει ο ευμεγεθῆς φαλλὸς ἐνός κωμικοῦ ἀνθρώπου, που κρετὰ ἐνα εἶδος περῶνων στα χέρια του (εικ. 7).

Παρόμοιες περῶνες ἀπὸ καλάμι κατασκευάζονται ἀκόμα και σήμερα στην Κρήτη και λέγονται *ταίτες*. Μ'αὐτές *καρῶνουν* ἡ ταίτω-

5. Στήπια με σταυρούς.

7

8

6. Κύλινθ του ζωγράφου της καρινού με παράσταση χαλκείου, όπου εικονίζονται, κρεμασμένα στον τοίχο, διάφορα αποτροπαϊκά αντικείμενα. Κορρές, Α.Ε., πιν. 526.

7. Ψηφιδωτά Αντιοχείας, Doro Levi, *Mosaics of Antioch*, πιν. 4.

8. Ασκληπιός-Γλύκων (Αγορά) και νόμισμα της Παύλειας των Ισοπολιτών Ασκληπιός-Γλύκων. L. Robert, *CRAI* 1981, εικ. 3.

νουν, όπως λένε, το κακό μάτι, τους εχθρούς και αντιπάλους, αλλά και τις διάφορες ασθένειες για να θεραπευθούν από αυτές. Πρόκειται για επιβίωση της πρακτικής της καταπασασαλεύσεως ή καταπερονήσεως των αρχαίων¹⁷.

Την ίδια αποτροπαϊκή δύναμη έχει και ο καμπούρακος από την ίδια έπαυλη, που κρατά όμοιες περόνες και δείχνει πόσο παλιά είναι η αντίληψη, ότι ο κυφός (ο "lucky hunchback") φέρνει καλή τύχη.

Οι επιγραφές *καί σά*, που καμιά φορά είναι στη δοτική (*σά*), και Λατινικά *et tibi*), αποτελούν προειδοποίηση στον φθονερό και βάσκα-

νο επισκέπτη ότι θα πάθει κι αυτός τα ίδια¹⁸.

Για την εξουδετέρωση του κακού ματιού και των μαγανειών από το ίδιο τους το σώμα, οι αρχαίοι είχαν χίλιους δυο τρόπους:

Συνήθιζαν να φορούν διάφορα φυλαχτά και περιπάτα, που συχνά ήταν πάπιροι με μαγικές επωδούς, μικρά γοργόνεια ή ειδώλια θεοτήτων, τα γνωστά ως *ιερώματα*. Σύμφωνα με μαρτυρία του Φιλόστρατου¹⁹, ολόκληρα φορτία από τέτοια ειδώλια-φυλαχτά, που παρίσταναν κυρίως τη Δήμητρα και τον Διόνυσο, εξαγόταν με πλοία από την Αθήνα προς την Ιωνία. Αντί-

στοιχα στην Αθήνα είχε εισαχθεί η λατρεία του νέου θεού Ασκληπιού-Γλύκωνα, που παριστανόταν ως άνθρωποκεφαλό φίδι, μη λατρεία που ξεκίνησε από τη μικρή πόλη Άβωνουτείχος της Παφλαγονίας του Πόντου και διαδόθηκε ταχύτατα στα ρωμαϊκά χρόνια²⁰ (εικ. 8).

Πολύ συχνά κρεμούσαν στο στήθος τους ως φυλαχτά μικροσκοπικά ομοιώματα φαλλών, για τις αποτροπαϊκές ιδιότητες των οποίων μλήσαμε ήδη. Η συνήθεια επιβίωσε ως τα βυζαντινά χρόνια. Σε ένα χάλκινο δισκοειδές περιπάτο πρωτοβυζαντινών χρόνων, η παράσταση του φαλλού συνοδεύε-

9. Κορηφή Αφέντης, Αναζήτηση μεσαιωνικών νομισμάτων. Φωτ. Χ. Κριτζάς.

11. Χάλκινος κώδων Βουδαπέστης με την επιγραφή "ΕΥΟΠΙ ΕΥΤΥΧΙ". Φωτογραφία και σχεδιαστικό ανάστυγμα. *Archeol. Anzeiger* 1992, σσ. 99-108.

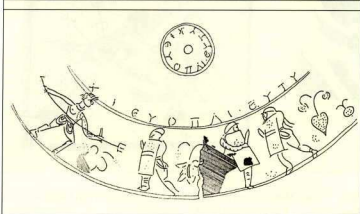

10. Δαχτυλίδι με την επιγραφή "ΕΥΤΥΧΕΙ Ο ΦΟΡΩΝ". G. Richter, *Gems of the Romans*, εκ. 399.

12. Ψηφιδωτό Morgantina (4ος αι. π.Χ.).

ται από την (ανορθόγραφη) επιγραφή: "Υγιένετε. Ζήλου και μη βάσκαυτε. Τοῖς βασκάνοις καταπροκτοτράπανον"²¹.

Συνηθισμένο επίσης φυλαχτό ήταν τα νομίσματα. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος παραδίδει ότι ακόμα στην εποχή του φορούσαν ως φυλαχτά νομίσματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ενώ τα κωνσταντινάτα χρησιμοποιούνται ακόμη ως τις μέρες μας για τον ίδιο σκοπό. Στην Κρήτη οι κάτοικοι των χωριών γύρω από τα λασυθιώτικα βουνά ανεβαίνουν κάθε χρόνο, μετά από επίσημη και πολύωρη ορειβασία, στην κορυφή Αφέντης, σε υψόμετρο 2148 μ., για να γιορτάσουν την εορτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο ομώνυμο εκκλησάκι και να αναζητήσουν στον γύρω χώρο μεσαιωνικά νομίσματα, που τα θεωρούν πολύτιμα φυλαχτά (εικ. 9). Εκτός από τα φυλακτήρια, που είχαν αποτροπαικές ιδιότητες (αυτά που οι ξένοι ονομάζουν amulets [φυλαχτά]), υπήρχαν και περιάττα, που είχαν εφελκυστικές ιδιότητες, που προσείλκυαν δηλαδή το κακό,

μάτων της Αγίας Τράπεζας. Συχνά όμως φέρουν και επιγραφές, όπως αυτό στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βουδαπέστης, των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων, που φέρει εγχάρακτες σκληρές μονομαχίας καθώς και την επιγραφή

Εύτύχ(ε)ι, εὐόπλ(ε)ι,

που αποσκοπούσε προφανώς στο να εξασφαλίσει την υπεροπλία και τη νίκη στον μονομάχο κάτοχο²³ (εικ. 11).

Σε άλλα κουδουνάκια υπάρχουν

τα γνωστά ως talismans (γούρι). Υπάρχουν πάμπολλα είδη τέτοιων περιάπτων, που δεν είναι δυνατό να απαριθμηθούν.

Μια συγγενής κατηγορία είναι διάφορα κοσμήματα με σχετικές επιγραφές, όπως για παράδειγμα αυτή σε δαχτυλίδι των ρωμαϊκών χρόνων του Βρετανικού Μουσείου, που γράφει: *εὐτύχ(ε)ι ὁ φορῶν*²² (εικ. 10).

Μια άλλη κατηγορία περιάπτων, που συνδυάζουν τον αποτροπαικό και τον εφελκυστικό χαρακτήρα, είναι τα μικρά ενεπίγραφα κουδουνάκια. Με τον ήχο τους απομακρύνουν το κακό. Ακόμα και σήμερα η ορθόδοξη εκκλησία χρησιμοποιεί κουδουνάκια στα θυματά καθώς και στις παρυφές των αρχιερατικών σάκκων και των καλυμ-

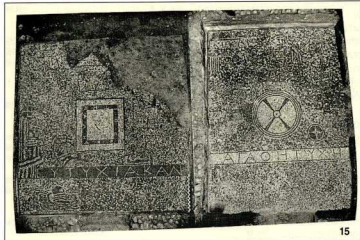

13. Ψηφιδωτό Ampurias.

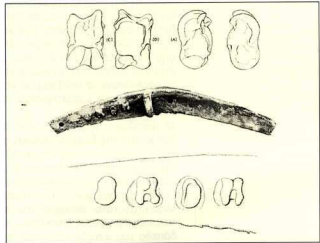
14

14. Ερμής Τύχης Μαγνησίας, Ι. v. Magnesia, 203.

15

15. Ψηφιδωτό Ολύμπου (5ος αι. π.Χ.).

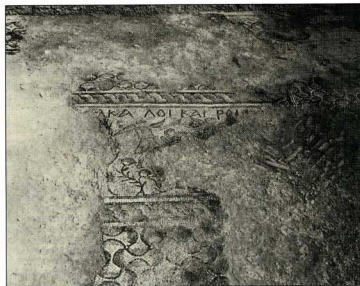
16. Άγκυρα με αστραγάλους (Απολλωνία Κυρηναϊκής).

ανάλογες ευχές, όπως *eúplouia* (καλά ταξίδια), *νίκια*, *εὐτυχής* *ὁ* *φορῶν*, κλπ. Η εξασφάλιση της καλής τύχης ήταν μόνιμη επίδειξη των αρχαίων, όπως άλλωστε είναι και σήμερα. Κατ'εξοχήν θεός που έφερε τυχή θεωρείται ο Έρμης, που λατρεύονταν επίσης και ως Τύχων²⁴. Με το ίδιο επίθετο λατρεύονταν και ο ιθυφαλλικός Πρίαπος²⁵ (εικ. 14). Το κηρύκειον του Ερμού, γνωστό και ως Έρμου ραβδίον, ήταν κάτι σαν το μαγικό ραβδί, ενώ *έρμαια*

ονομάζονταν τα ανέλπιστα δώρα της καλής τύχης. Την ίδια την Άγαθην Τύχην την είχαν θεοποιήσει και την επικαλούνταν στην αρχή των ψηφισμάτων. Υπήρχε ολόκληρη βιομηχανία κατασκευής μικροαντικειμένων, που πίστευαν πως έφεραν τύχη, αυτών που θα ονομάζαμε σήμερα *porte-bonheur*. Σε επιτύμβια επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων από τη Μεσσηνή της Σικελίας, κάποιος που καταγόταν από την Αντιόχεια της Συρίας αναφέρεται

18. Ψηφιδωτό Αλικαρνασσοῦ (British Museum).

Μια άλλη επιγραφή σε ψηφιδωτό δάπεδο του ίδιου σπιτιού αναγράφει *Άφροδίτη καλή* και θεωρείται ως εκκλήση στη θεά του έρωτα να χαρίσει κι αυτή τα δώρα της στους ενοίκους του σπιτιού. Επειδή το όνομά της είναι γραμμένο γύρω από ένα τετράγωνο σχήμα που θυμίζει κύβο (ζάρι), θα μπορούσε να διατυπωθεί και μια άλλη υπόθεση: Ξέραμε ότι στην κυβοπαξία των αρχαίων το σχήμα που νικούσε ήταν οι τρεις "εξάρες", και ο συνδυασμός αυτός λεγόταν *Άφροδίτη* (σε αντίθεση με τους τρεις "άσους", που έχαναν, και λεγόταν *κύβων*). Η έκφραση *τρεις* *εξ* σήμαινε ανέλπιστα εύνοια της τύχης, αυτό που θα λέγαμε σήμερα "έβαλε εξάρες"!

17. Ψηφιδωτό Κορινθίου "ΚΑΛΟΙ ΚΑΙΡΟΙ", G. Daux, BCH, Chroniques 1966, σ. 638.

Αντίστοιχα, στο παλιό βιβλίο των *αστραγάλων*, από το οποίο προήλθαν τα *ζάρια* και που πολλοί θοι το έπεισαν ως παιδιά με την ονομασία "βέζης", ο καλύτερος από τους 35 δυνατούς συνδυασμούς των 4 αστραγάλων ήταν να πέσει ο καθένας πάνω σε διαφορετική πλευρά. Ο συνδυασμός αυτός λεγόταν επίσημα *Άρροδίτη*. Δεν αποκλείεται λοιπόν η εκφοράση *Άρροδίτη καλή* να ήταν παράλληλα και μια επίκληση στην καλή τύχη.

Όταν ο συνδυασμός *Άρροδίτη των 4* αστραγάλων απομαρτίνονταν πάνω σε άγνωστες, σημειαιε αλληγορική επίκληση στην *Άρροδίτη Εύθλια*, να φέρει καλά ταξίδια και καλή τύχη στο καρτά80 (εικ. 16).

Ανάλογες με τις επιγραφές των ψηφιδωτιών δαπέδων της Ολίβθου είναι μια σειρά άλλων επιγραφών σε ψηφιδωτά δάπεδα σπιτιών, που αποτελούν επίκλησεις στις αγαθοποιές δυνάμεις και αποσκοπούν στο να εφελεχθούν το καλό να μπει και να εδραιωθεί στο σπιτικό. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα:

Σε ψηφιδωτό δάπεδο του 4ου π.Χ. αιώνα από τη *Morgantina* της Σικελίας υπάρχει η εκφοράση *εὐ ἔχει*, που σημαίνει "όλα καλά"²⁹ (εικ. 12).

Στα δάπεδα μιας έπαυλης του β' αιώνα του 1ου π.Χ. αιώνα στο *Αμπυρία* (αρχαίο *Εμιρόιον*) της Ισπανίας έχουμε τις επιγραφές: *Χαίρε Άγαθός Δαίμων*, ως επίκληση στο καλό "παιχνίδι" του σπιτιού, *Χαίρετε*, ως καλωσόρισμα στους επισκέπτες, και *Ἡδύκοιτος*, στο δάπεδο του υποδοματίου για την εξοσφάλιση του "γαίκοι ἴππου"³⁰ (εικ. 13).

Σήμερα η εκκλήσις εἰχεται *ὑπέρ εὐκροσίης οὐρών και καιριν ειρηνικῶν*. Σ' ένα μουσκατεστροισμένο ψηφιδωτό ρωμαιοῦ χρόνων από την Κόρινθο, με δύο φερωτές μορφές που στεφανώνον μια τρίτη, υπάρχει η επιγραφή *Καίτοι Καιροί*. Σε μέε ἔχει επιδωστὴ ἠ ἀντιπέη εκφοράση ως ὕβρις³¹ (εικ. 17).

Σ' ένα άλλο δάπεδο του 4ου μ.Χ. αιώνα, που ανδσκαφέ στη Νικόπολη η αέμνηση τοῦλα Βοκοτοπούλου, υπάρχει η ευχή: *εὐτυχεῖτω ἠ τύχη της αἰκίας*³². Τέλος, από την Αλικαρνασσό προέρχεται ένα άλλο τυμήια μουσικό δάπεδο, σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, όπου μέσα σε στέρνον αναγράφονται, έστως και ανωρόθρονα, όλες οι ευχές που θα μπορούσε να ανειρευθὴ καινεῖς³³ (εικ. 18):

Σημειώσεις

1. Το παραπάνω κείμενο είναι σε βασικές γραμμές το κείμενο διαλέξεως που δόθηκε κατά την κοπή της πέτας των Φίλων του Νομισματοκείου Μουσείου την 21-11-1997.
2. Βλ. για παραδείγματα, την ενσπείρωση βάση σπάλματος από τη Μυτιλήνη IG XII 2, 262.
3. Για τη ζωφόρο βλ. κυρίως J. Svoronos, *Journal International d'Archéologie et de Numismatique* 2 (1893), 21 κ.ε., πιν. 2-6. L. Deubner, *Attische Feste* (Berlin 1932, επανέκδ. Wien 1969), 248-254, πιν. 34-40.
4. Αυτό τη λαομική β. οπεικρίσασε=προσηγορική.
5. Βλ. γενικά Δ. Καλλιγεροπούλου, *Το κελάνθο άλλης της Ελλάδος* (Αθήνα 1923).
6. *Synktae Lexicon*, εκδ. Astor, Α. "Ὀμηρος" (251), σ. 530 (οι γραφές των κωδίκων ποικίλλου): "Ὀμιο προσηγορικό αἰσθητικό ἄνδρος μέγα δυναμένο, οἷο μέγα μέν ὄψει μέγα δέ βρέμει ὄλβιος οἷο" αἰσθη ἀνακλίτισσος θυρα, πάλοτος γάρ έπειο

πολλός, οὖν πλοῦτω δέ και εὐφοροῦνη θεθαλία, εἰρήνη ἔρεβθὴ οἷε δ' ἄγγιο μέγιστο μὲν εἴη, κερβῆσι δ' αἷε κατά δόξασιν έρεπο μέγα ὡν μὲν κερβῆση εὐσμία σπομιοσάου, τὸν ποῦδὸς δέ γυνη κατά δόρασκα βρεσθαιο βίουν. ἡμίονοι δ' ὄραιοι κραταιοῖσθε ἐς τόδος δόμο, αὐτὴ δ' ὄραν ἴσθον ἐπὶ ἄκτρα Βεργήια νεύμοιαι το νεύμοι εἰναῖσθες ἐστὲ χελιδόν ἑσπήκη προδύροιο φιλή πόδος· ἄλλα ψερ' αἰθα

εἰ μέν τι ὄδασε, εἰ δέ μὴ αὖλ ἐσπείξουεν, οὖ γάρ οὖνοικοῖσθες ἐνεβῶ ἴθλουεν."

7. Βλ. Deubner, ο.π., σ. 173 κ.ε., 198 κ.ε. Εἰδικά για την ερεσίαν, βλ. σπ. 191 και 198-200.
8. Βλ. A. Müller, "Die Neuzeit im römischen Kaiserreiche", *Philologus* 68 (1913), 464. β. Κοκκοῦλες, *Βυζαντινὸν Βασιλείαι και πολιτισμοί*, τ. 2 (Αθήνα 1949), 14.
9. Θεόφραστος, *Περί φυτῶν ἱστορίας* 7, 13, 4: "Ἄγετα δέ και πρό των ἰατρῶν της εἰσοδὸς φημειθεσίον ἀέεετθρον οἷαι της εμφορομένης ἄθλοσας". Πρβλ. Χαροκρίτος, 16, 14 (δρακοδαιμονίος). Δισσοκούρη, *Περί άλλης ἱστωρίας*, 2, 171, 4: "Έστὸ δέ και ὄλεεεφορομοιοι ἄντ πρό των ὀρῶν κρεμμενῆ".
10. Βλ., με παραδῶματα: L. Robert, *Antologia* 1 (1965), 266, σπμ.: 1. M. Gualandri, *Epigrafe Greca*, II (1974), 328, εκ. 110, ο π. 9.
11. Για το δάπεδο στα της ἄλιου βλ. γενικά: Ph. Bruneau, *BCH* 86 (1964), 159-168.
12. Βλ. *Delos* XVII, Πιν. XCVIII.
13. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο έμβλημα που πρότεινε ο Ρήγας Φεραίος για τη σημαία και το εἰκόνημα του δημοκρατικού Βαλκανικού κρόπου που ανειρευσθον θα ήταν το ροδάκι που ηροκάλη με χαροῦμοσες ἑρες σταυρούσας στο κεντροῦ τοῦ.
14. Για γενικά για τις "επιγραφές σπιτιών" βλ. L. Robert, *ἄπ.*, 270. Για κρηστικό αποσπασμάτα βλ. F. J. Dölger, *Jahrb. für Antike und Christentum* 7 (1964), 20 κ.ε.
15. Βλ. Γ. Σ. Κορέξ, *Arch. Epigr.* 1971, 234-246, πιν. 528.
16. Βλ. D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements* (Princeton 1947), 32-34, πιν. IV.
17. Βλ. Κοκκοῦλες, ὀ.π., τ. 6, 167 κ.ε.
18. J. Kuhlmann, "Über ein confite me vaualis ein Syrie et en Asie minee", *Archaeologia Varsovia* 43 (1922), 126-128 (με πλοκαστέρη β. βλαιοσφορία).
19. Βλ.σ Απολλοκλίου Τυανέωσ, V, 20.
20. Βλ. L. Robert, *CRAI* 1081, 815 κ.ε. D. Thompson, "Miniature sculpture from the Athenian Agora", ὀρ. 79.
21. Βλ. G. Schlumberger, "Amulettes byzantines anciennes destinées à combattre les maléfices", *REG* 5 (1892), 78, σπ. 4. Βυλλοκιοι αυτω Cabinet des Medailles, στο Παρίσι. Παρβ. G. Mangiarra, "Falscozana nella Sicilia greca e romana", *ZPE* 111 (1996), 158, πιν. XIII, 10.
22. Βλ. G. Richter, *The engraved Gems of the Romans*, ὀρ. 399.
23. Βλ. A. M. Nagy, "Ein Kaiserzeitlicher Talisman", *Arch. Anz.*, 1992, 99-108.
24. Βλ. για παραδείγματα, την τραπεζοσημη βμοση του 3ου π.Χ. αιώνα από τη Μαρνησία της Μ. Ασίας του Μουσείου Βερολίνου I. v. Magrasia, 203.
25. Διόδ. Σικ. IV, 6.
26. IG XIV, 419.
27. Βλ. D. Robinson, *AJA* 38 (1934), 501-510, εκ. 1-2, πιν. 28-31.
28. Βλ. Fr. Queyrel, "Le motif des quatre osselets figuré sur des jas d'anore", *Archaeonautica* 7 (1987), 207-212.
29. Βλ. E. Sjovénst, *AJA* 62 (1958), 161, πιν. 34, εκ. 27. Πρβλ. M. Gualandri, *Epigrafe Greca*, I, III (Roma 1974), 323, εκ. 107.
30. Βλ. M. Almagro, *Las inscripciones Epigráficas griegas, ibéricas y hispanas* (Barcelona 1952), 37-39, ὀρ. 22, 25.
31. Βλ. *BCH* 91 (1967), 635, 636, εκ. 10.
32. *Arch. Anz.* 6 (1973), 224. Πρβλ. *Arch. Anz.* 1973, 242.
33. Βλ. R. P. Hinks, *Catalogue of the Greek, Etruscan and Roman Paintings and mosaics at the British Museum* (London 1933), σ. 142, εκ. 150.

"Good Fortune": Wishing Customs of Antiquity

Ch. Kritzas

Man's agony for his fate and future is a primeval phenomenon. The powerful nature and the weather phenomena menacing crops, animals and human life, the diseases and unexplained death, the malevolent thought and envy are some of the reasons preserving this agony. Since the thorough dealing with all the relevant customs and believes would be impossible, the article is confined to a selective approach, mainly on the basis of inscriptions which prove the antique origin of certain customs.